

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების ფორმირების შემაფრხებელი ფაქტორები

დიმიტრი სილაქაძე

საქართველოს ეროვნული არქივი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

პირველ მსოფლიო ომში რუსეთის იმპერიის არმიაში რამდენიმე ათეული ქართველი გენერალი, ათასობით ქართველი ოფიცერი და 200 000-მდე ქართველი ჯარისკაცი იბრძოდა. ეს ადამიანური რესურსი საკმარისზე დიდ ძალას წარმოადგენდა დამოუკიდებელი საქართველოს შეიარაღებული ძალების წარმატებული და სრულფასოვანი ფუნქციონირებისათვის. რეალურად კი, რესპუბლიკის არმიის საორგანიზაციო-საშტატო სისტემის მიხედვით, 1918-1919 წლებში, მშვიდობიან დროს არმიაში, შტატით 41 260 ადამიანი მსახურობდა. თუმცა არმია ვერ ივსებოდა და 1919 წელს, რეორგანიზაციის შემდეგ, მისი შემადგენლობა 16 950 კაცამდე შემცირდა,¹ 1920 წელს კი ოდნავ გაიზარდა და სამხედრო მოსამსახურეთა რაოდენობამ 19 630 კაცს მიაღწია.² რეგულარული ჯარის პარალელურად არსებული სახალხო გვარდიის მუდმივი ნაწილების პირადი შემადგენლობა და სარეზერვო ბატალიონების სამობილიზაციო რესურსი 10 000-15 000 კაცს შორის მერყეობდა.³ პირველი

¹ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (შემდეგში სცსა) ფონდი 1833, ანან. 1, საქმე 327, ფურც. 121.

² სცსა, ფონდი 1969, ანან. 4, საქმე 17, ფურც. 8.

³ დ. სილაქაძე, საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის სახალხო გვარდიის საორგანიზაციო-საშტატო სტრუქტურისა და

რესპუბლიკის სამხედრო სამინისტროს, მთლიანობაში, აღრიცხული ჰყავდა 164 000 მამაკაცი, რომელთაგანაც, საყოველთაო მობილიზაციის შემთხვევაში, სამხედრო სამსახურისათვის ვარგისი იყო 151 180.⁴ სინამდვილეში, რეგულარული არმია სხვადასხვა დროს მშვიდობიანობისას 9 000-15 000 ჯარისკაცისაგან შედგებოდა, ხოლო ომიანობის ან საომარი საფრთხის შემთხვევაში – 20 000-30 000 სამხედრო მოსამსახურისაგან.⁵ რაც შეეხება სახალხო გვარდიას, ის ომის პერიოდში 10 000-15 000 კაცის მობილიზებას ახერხებდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა არსებობის არასრული სამი წლის განმავლობაში ცდილობდა შეიარაღებული ძალების ფორმირებას: შეიქმნა სამხედრო კანონმდებლობა, დაიწყო ჯარის ორგანიზაცია, დიდი ყურადღება ექცეოდა სამხედრო განათლებას, მაგრამ რესპუბლიკამ არსებული სამხედრო კადრების უმეტესი ნაწილის გამოყენებაც კი ვერ მოახერხა. სტატიაში შევეცდები, საარქივო მასალებზე დაყრდნობით, გავანალიზო, თუ რამ განაპირობა ყოველივე ეს.

მორალურ-იდეოლოგიური ხასიათის პრობლემები

ქართული რეგულარული ჯარის ჩამოყალიბების პროცესი ჯერ კიდევ 1917 წელს დაიწყო და მაშინვე გამოჩნდა, რომ ჯარის შექმნა ძალიან რთული იქნებოდა. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, პირველი მსოფლიო ომისას, კავკასიაში მეტრძოლი რუსი ჯა-

რიცხოვნობის საკითხისათვის, იხ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 3, თბილისი, 2011, გვ. 338-344.

⁴ Д. Силакадзе, К вопросу о численности вооруженных сил Грузии перед началом войны с Советской Россией в 1921 г., *и*б. Кавказский Сборник, Том №8 (40), Москва 2014, с. 232-233.

⁵ Д. Силакадзе, К вопросу о численности вооруженных сил Грузии перед началом войны с Советской Россией в 1921 г., *и*б. Кавказский Сборник, Том №8 (40), Москва 2014, с. 234-238; სცსა. ფონდი 1969, ანაწ. 2, საქმ. 126, ფურც. 739.

რისკაცები თვითნებურად ტოვებდნენ ფრონტს. ოქტომბრის ბოლშევიკურმა გადატრიალებამ ეს პროცესი უფრო დააჩქარა. ამიტომ განიზრახეს, კავკასიის ფრონტზე შეექმნათ ეროვნული შენაერთები, რომლებიც უკეთ დაიცავდნენ საკუთარ მიწას. ამ პროექტის ფარგლებში გადაწყდა ქართული საარმიო კორპუსის შექმნა, თუმცა ერთი იყო გადაწყვეტილება და მეორე – რეალობა, რომლის წინაშეც კავკასიის ერები ნაციონალური შენაერთების შექმნის პროცესში აღმოჩნდნენ. ქართულ კორპუსს უნდა გაეერთიანებინა ქართველი ჯარისკაცები, რომლებსაც რამდენიმენწლიანი ბრძოლის შემდეგ, სხვა თანამებრძოლთა მსგავსად, აღარც ომის გაგონება სურდათ, აღარც იარაღის ხელში აღება, აღარც სამხედრო დისციპლინის ხსენება და აღარც სანგრებსა თუ ყაზარმებში ცხოვრება. ამ ჯარისკაცების უდისციპლინობას საკუთარ მოგონებებში კარგად აღწერს გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი: „არსებული სამხედრო ნაწილები ჯერ კიდევ წინად იყვნენ გახრწნილი და, რომ დაინახეს ეროვნული ჯარების მოწყობა, უფრო გაიხრწნენ. ჯარის კაცები სამსახურის მაგივრად დადიოდნენ მიტინგებზე, ქეიფობდნენ და პირად საქმეებს აწყობდნენ. ყაზარმებში დადიოდნენ მხოლოდ დასაძინებლად. ქალაქი გავსებული იყო მოხეტიალე ჯარის კაცებით. დადიოდნენ უფასოდ ტრამვაიზე, ამტვრევდნენ და აფუჭებდნენ რონოდებს, მუქარით აიძულებდნენ ვაჭმანებს მათ ნებაზე ეტარებიან რონოდები და სხვა“.⁶ სწორედ ამიტომ, რეალურად, ქართული კორპუსის დივიზია პოლკის მასშტაბის შენაერთი იყო, ხოლო პოლკი – ბატალიონის ზომისა. მაგალითად, 1918 წლის თებერვლისათვის მეოთხე პოლკი 650-მდე ჯარისკაცს ითვლიდა,⁷ მერვე პოლკი კი – 500-600-მდე სამხედრო მოსამსახურეს.⁸ დამოუკიდებლობის გამოცხადებიდან ორი კვირის შემდეგ, არსებული მონაცემებით, ქართულ არმიად გარდაქმნილი ქართული საარმიო კორპუსი მხოლოდ 10 227 ჯარისკაცისაგან შედგებოდა, რაც ერთი

⁶ გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი 1917-1925, თბილისი, 1927, გვ. 4.

⁷ ტ. ლაბარტყავა, რევოლუციური მოძრაობა ჯარის ნაწილებში საქართველოში 1917-1921 წწ., თბილისი, 1977, გვ. 100.

⁸ გაზ. *ერთობა*, 1918 წ., 24 თებერვალი.

სრული დივიზიაც კი არ იყო.⁹ გარდა უდისციპლინობისა, სამხედრო სამსახურისათვის თავის არიდებისა და დეზერტირობისა, ქართული კორპუსისთვის არცთუ უმნიშვნელო პრობლემას წარმოადგენდა ბოლშევიკური პროპაგანდა, განსაკუთრებით იმ დრომდე, ვიდრე დამოუკიდებლობა გამოცხადდებოდა. ომითა და გაუსაძლისი პირობებით გატანჯულ ჯარისკაცებს ადვილად აბრიყვებდა ბელშევიკთა დანაპირები – პური და მშვიდობა და ხშირად ისინი თავადვე იქცეოდნენ საფრთხედ. 1918 წლის თებერვალში ბოლშევიკთა ნაქეზებით სამ ქართულ პოლკში – ქუთაისში, გორსა და თელავში – შეიარაღებულმა ამბოხმა იფეთქა. თუმცა საქართველოში ყველაზე გავლენიანი პოლიტიკური ძალის, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის, წითელმა გვარდიამ, რომელიც დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ სახალხო გვარდიად გარდაიქმნა, ამ სუსტი და უდისციპლინო პოლკების ამბოხება რამდენიმე დღეში ჩაახშო.¹⁰

საქართველოს არმიას დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ მემკვიდრეობით ერგო იგივე პრობლემები, რის გამოც, რესპუბლიკის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობა იძულებული იყო, დეზერტირობისა და ბოლშევიკური პროპაგანდის წინააღმდეგ ბრძოლა გამოეცხადებინა. რას აკეთებდა სახელმწიფო ამ პრობლემათა აღმოსაფხვრელად? უპირველესი საშუალება კონტროლოვებდა იყო, ყველაზე ქმედითი იარაღი კი – პრესა, გან-

⁹ სცსა, ფონდი 1969, ანან. 2, საქმ. 126, ფურც. 736.

¹⁰ ტ. ლაბარტყავა, რევოლუციური მოძრაობა ჯარის ნაწილებში საქართველოში 1917-1921 წწ., თბილისი, 1977, გვ. 97-105; გაზ. *ერთობა*, 1918 წ., 8, 9, 14, 21, 22, 24 თებერვალი. საბჭოთა ისტორიკოსი ტ. ლაბარტყავა ამ გამოსვლებს ბოლშევიკური აჯანყების კონტექსტში განიხილავს, თუმცა იმდროინდელი პრესის მასალებზე დაყრდნობით, შეიძლება ითქვას, რომ ბოლშევიკებისაგან ნაქეზებული ჯარისკაცები უფრო მეტად ძარცვა-გლეჯაზე იყვნენ ორიენტირებულნი და ჯარისკაცთა ფართო მასების მოქმედებას რაიმე მკაფიო მიზანი არ გააჩნდა. გაზეთ „ერთობაში“ გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ წერილში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ თებერვლის დასაწყისში გორში ბოლშევიკები აქეზებდნენ ჯარისკაცებს, რათა როგორმე ხელი შეეშალათ 10 თებერვლისათვის დაგეგმილი ამიერკავკასიის სეიმის შეკრებისთვის. იხ. გაზ. *ერთობა*, 1918 წ., 7 მარტი.

საკუთრებით, ჯარისათვის განკუთვნილი სპეციალიზებული სამხედრო გაზეთები: „ჯარი და ერი“, „ჯარისკაცი“, „რესპუბლიკის ჯარი“, „მხედარი“ და „სახალხო გვარდიელი“. მათში გამოქვეყნებული სტატიებით პროპაგანდისტები ჯარისკაცებს უხსნიდნენ, თუ რით განსხვავდებოდა დამოუკიდებელი და დემოკრატიული ქართული სახელმწიფოს არმიამი სამსახური მეფის რუსეთის არმიის სამსახურისაგან. მეფის არმიისათვის საზარბაზნე ხორცად ქცეულ ჯარისკაცს დედ-მამას აგინებდნენ, თავ-პირში ურტყამდნენ და აიძულებდნენ, „ტოჩნო ტაკ“ და „ნიკაკ ნეტ“ ეძახა, ახლა კი ის საკუთარ სამშობლოს სჭირდებოდა და მთავრობა მუდამ იმას ფიქრობდა, რომ მისი ცხოვრება უკეთესად მონყობილიყო. თუკი ადრე საომრად ცხრა მთას იქით უშვებდნენ, ახლა ჯარისკაცს სხვათა დასაჩაგრად და დასარბევად აღარ გაგზავნიდნენ და მხოლოდ საკუთარი ქვეყნის დასაცავად გამოიყენებდნენ. ჯარისკაცებს უხსნიდნენ, რომ ქვეყნის ნათელი მომავალი სწორედ მათზე იყო დამოკიდებული. თუკი წინათ დახვრეტის შიშით მოქმედებდა, ახლა მეომარი მისივე შეგნებასა და ადამიანობას უნდა გაეძლიერებინა.¹¹ გაზეთებში ოფიცრებსაც განუმარტავდნენ, რომ ყაზარმა ჯარისკაცთათვის „საფრთხოებელადანო ღირსეულ ადგილად ექციათ: „მოვლენ თუ არა, ახალი ჯარისკაცები ყაზარმაში, მაშინვე გაზ.შეხვდით და თბილის გულით მიიღეთ ისინი. ხამი ჯარისკაცებისათვის ყაზარმა რალაც საფრთხოებელაა, მათ სამხედრო სამსახურზე ანუ „სალდათობაზე“ როგორც თითონ ეძახიან და აგრეთვე ყაზარმაზე მეტად ცუდი წარმოდგენა აქვთ. თქვენი მოვალეობა არის, ეს წარმოდგენა პირველ დღესვე გაუქარწყლოთ მათ და დაარწმუნოთ ისინი, რომ ყაზარმა არ არის ციხე ანუ ისეთი სახლი, სადაც ჯარისკაცები სანვალებლად მოჰყავთ და „სალდათობა“ ანუ ჯარის კაცობა საპატიო ნოდებაა, ეს სამშობლოსადმი სავალდებულო სამსახურია ყველა ახალგაზრდა ქართველისათვის“.¹² სახელმწიფომ მიზნად დაისა-

¹¹ ი. გომართელი, საუბარი ჯარისკაცთან, იხ. გაზ. *რესპუბლიკის ჯარი*, 1918 წ., 15, 22 დეკემბერი; 1919 წ., 15, 26 იანვარი.

¹² ა. აბესაძე, მოკლე რჩევა ახალი ჯარისკაცების მასწავლებელ ოფიცრებს, იხ. გაზ. *რესპუბლიკის ჯარი*, 1918 წ., 1 დეკემბერი.

ხა, რომ განათლებული მოქალაქე-ჯარისკაცი ჰყოლოდა. 1918 წლის დეკემბერში სამხედრო სამინისტროში შეიქმნა დროებითი კულტურულ-საგანმანათლებლო სექცია,¹³ რომელიც 1919 წლის ივლისში უკვე სამინისტროს სრულფასოვან სტრუქტურულ ერთეულად იქცა.¹⁴ სხვადასხვა პერიოდში სექცია ზემოთ ჩამოთვლილ სამხედრო გაზეთთაგან გამოსცემდა ორს – „რესპუბლიკის ჯარსა“ და „მხედარს“. მისი საქმიანობა და ჯარისკაცთა კულტურულ განვითარებაზე ზრუნვა მხოლოდ ამით არ ამოიწურებოდა. სამხედრო ნაწილებში არსდებოდა სამკითხველოები, ტარდებოდა ლექციები, ჯარისკაცები დაჰყავდათ კულტურულ-საგანმანათლებლო ღონისძიებებზე, თეატრებში, მუსიკალურ წარმოდგენებზე და მათ სინემატოგრაფსაც უჩვენებდნენ.¹⁵ ამავე სექციის კერძო ინიციატივით, 1919 წელს თბილისში, ქუთაისსა და ფოთში დაარსდა ე.წ. „ჯარისკაცთა უნივერსიტეტები“,¹⁶ 1920 წლიდან კი სამხედრო სამინისტროს ეს პროექტი მეტად დაიხვეწა – აპრილის თვეში მისი ფუნქციონირებისათვის საჭირო შტატებისა და თანხის ოდენობა დამფუძნებელმა კრებამ კანონით განსაზღვრა.¹⁷ საგანმანათლებლო პროექტი სამი საფეხურისგან შედგებოდა: საგუნდო სკოლის,¹⁸ ათასეულის¹⁹ სკოლისა და ჯარისკაცთა უნივერსიტეტისაგან. საგუნდო სკოლაში ჯარისკაცთათვის წერა-კითხვა და ანგარიში უნდა ესწავლებინათ, ათასეულის სკოლა ერთგვარი მოსამზადებელ ეტაპი იყო უნივერსიტეტისათვის, ჯარისკაცთა უნივერსიტეტში კი ლექტორები სამხედროებს პოპულარული, მარტივად აღსაქმელი ენით უკითხავდნენ ლექციებს თანამედროვე საშინაო და საგა-

¹³ სცსა, ფონდი 1969, ანან. 1, საქმე 152, ფურც. 2.

¹⁴ ბრძანება საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობისა სამხედრო უწყების მიმართ, თბილისი, 1919 წლის 1 აგვისტო, №162, 11.

¹⁵ სცსა, ფონდი 1969, ანან. 1, საქმ. 152, ფურც. 6.

¹⁶ სცსა, ფონდი 1969, ანან. 2, საქმ. 239, ფურც. 285-286.

¹⁷ სცსა, ფონდი 1833, ანან. 1, საქმ. 1072, ფურც. 5-18, 35, 37, 40.

¹⁸ საქართველოს რეგულარულ ჯარში გუნდი ასეულის ეკვივალენტი იყო.

¹⁹ საქართველოს რეგულარულ ჯარში ათასეული ბატალიონის ეკვივალენტი იყო.

რეო პოლიტიკური ვითარების, რესპუბლიკის კანონმდებლობის, ეკონომიკური მდგომარეობის, ქვეყნის ისტორიის, მსოფლიოსა და საქართველოს გეოგრაფიის, ქართული ლიტერატურის, სამხედრო საქმისა და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ.²⁰

ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ჯარისკაცთა წრეებში პროპაგანდის წარმოება, მოქალაქე-ჯარისკაცის იდეის დანერგვა, სამხედრო მოსამსახურეთა განათლება და მათი თვალსაწიერის გაფართოება. მართალია, ამის მეოხებით, შეიარაღებულ ძალებში ბოლშევიკთა გავლენა ძალზე შემცირდა, მაგრამ ეს პოლიტიკა ვერც ნახევრად მშვიერ ჯარისკაცებს დააპურებდა, ვერც ყაზარმებს გაათბობდა და ვერც აღკაზმულობას გააუმჯობესებდა. სწორედ ამიტომ და, იმავდროულად, ხარვეზებიანი სამობილიზაციო სისტემის გამოც, ჯარისათვის თავის არიდებისა და დეზერტირობის მასობრივი შემთხვევები ხელს უშლიდა არმიის შევსებას. უნდა ითქვას ისიც, რომ ორი ტიპის ჯარის არსებობა და მათი სუსტი კოორდინაცია ერთგვარ დეზორგანიზებასა და, გარკვეულწილად, ურთიერთანტაგონიზმსაც განაპირობებდა, თუმცა 1918-1919 წლებში მაინც მათი არსებობა ობიექტური აუცილებლობით იყო განპირობებული.²¹

²⁰ სცსა, ფონდი 1833, ანან. 1, საქმ. 1072, ფურც. 19-24; ნ. სონლულაშვილი, ქართული ერთობა და ეროვნული იდენტობა XX ს-ის პირველ ოცნლეულში, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, ისტორიის დოქტორის (Ph.D) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი, 2012, გვ. 79-83 (ხელნაწერის უფლებით).

²¹ დ. სილაქაძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება და დისკუსია სახალხო გვარდიის შექმნის თაობაზე 1918 წლის ზაფხულში, საისტორიო ძიებანი, ტ. 12, თბილისი, 2015, გვ. 205-214. გვარდიის არსებობის აუცილებლობას ამართლებდნენ მისი სანდოობითა და სწრაფი მობილიზაციის უნარით, განსაკუთრებით, რეგულარული ჯარის შექმნის პირველ ეტაპზე, როდესაც არმია არ გამოირჩეოდა სათანადო საბრძოლო ჟინით, ზნეობით, სულისკვეთებითა და საიმედოობით.

მატერიალური მდგომარეობა

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას მემკვიდრეობით ერგო სუსტად განვითარებული და მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა. დაირღვა ომამდე და რევოლუციამდე არსებული ეკონომიკური კავშირები როგორც რუსეთის იმპერიის დაშლის შედეგად წარმოქმნილ პოლიტიკურ ერთეულებთან, ისე მის გარეთ. გასაღების ბაზრების დაკარგვამ შეამცირა ბუნებრივი წიაღისეულისა (მაგალითად, მანგანუმისა და ქვანახშირის) მოპოვება და ექსპორტი. ყოველივე ამას თან ერთვოდა რუსეთის სამოქალაქო ომისა და მსოფლიო ომის თანამდევნი პოლიტიკური მოვლენებისა და შემაფერხებელი ეკონომიკური ფაქტორების გავლენა ქართული სახელმწიფოს ეკონომიკაზე. ვერ ივსებოდა ხაზინა, მსგავსად მეზობელი სახელმწიფოებისა, მაღალი იყო ინფლაციის დონე. ბოლშევიკების მიერ ბაქოს დაკავების შემდეგ, საქართველოს თითქმის აღარ მიენოდებოდა ნავთობი. ჯერ თეთრების, ხოლო შემდეგ ბოლშევიკების მიზეზით, აღარ შემოდოდა ხორბალი ყუბანისპირეთიდან, საქართველოს კი საკუთარი პური არ ჰყოფნიდა. ქართულ ეკონომიკას მძიმედ ტვირთად დაანვა ყოფილი რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო და კერძო დანესებულებათა სალიკვიდაციო ხარჯები. მიუხედავად არაერთი მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეფორმისა, თითქმის მუდმივი სამხედრო მდგომარეობა და განუწყვეტელი მობილიზაცია-დემობილიზაციის პროცესი ქვეყანას ამოსუნთქვის საშუალებას არ აძლევდა.

ჯარისკაცები, მართალია, არ შიმშილობდნენ, მაგრამ მათი მდგომარეობა არაერთგვაროვანი და, მთლიანობაში, არადამაკმაყოფილებელი იყო. ზოგიერთი სამხედრო შენაერთის ძირითადი რაციონი უხარისხო პურის, მჭადის, ლობიოსა და ჩაისაგან შედგებოდა, ხორცს კი იშვიათად მიირთმევდნენ. ზოგიერთი ნაწილისთვის, სადაც უკეთესი მდგომარეობა ჰქონდათ, ხორციული ყოველ-

დღიური ფუფუნების საგანს წარმოადგენდა.²² სურსათ-სანოვანის კრიზისი შესამჩნევი იყო. ამიტომ, 1920 წლის 5 აპრილს შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, სამხედრო საბჭომ, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით, ჯარის ერთეულთა უფროსებს ნება დართო, გაეშენებინათ დროებითი ბოსტნები, სადაც დაქირავებულებს ან, უკიდურეს შემთხვევაში, არასამწყობრო სამხედრო მოსამსახურეებს ამუშავებდნენ.²³ ჯარისკაცთა საცხოვრებელ პირობებს მოუწყობელი და სარემონტო ყაზარმები მეტად ამძიმებდა. კეთილმოუწყობელ ყაზარმათა დიდ ნაწილს ხშირად კარ-ფანჯარაც არ ჰქონდა, ზოგჯერ არც საკმარისი რაოდენობის საწოლები იყო და ჯარისკაცებს თივაზე ეძინათ. აკლდათ საჭირო ავეჯი, ზამთარში კი ჭირდა გათბობა, რაც, მთლიანობაში, ჯარისკაცთა ავადმყოფობისა და დეზერტირობის მიზეზი ხდებოდა.²⁴ საკმაოდ მძიმე იყო ოფიცერთა მატერიალური მდგომარეობაც.²⁵

საინტერესოა, თუ როგორ ფინანსდებოდა არმია ბიუჯეტიდან. 1918-1919 წლების ბიუჯეტის გასაჯალმა 663 507 169 მანეთი შეადგინა. ამ თანხიდან სამხედრო სამინისტროს 201 021 373 მანეთი ანუ სრული თანხის 30.29% გადაეცა.²⁶ 1919-1920 საბიუჯეტო წლის (1 ივნისიდან 1 ივნისამდე) განმავლობაში საქართველოს სა-

²² სცსა, ფონდი 1833, ანან, 1, საქმ. 363, ფურც.108; ფ. 1833, ანან. 1, საქმ. 1075, ფურც. 1; საქმ. 1076, ფურც. 4-5; საქმ. 1082, ფურც. 69; საქმ. 1083, ფურც. 19, 59; საქმ. 1085, ფურც. 1; ა. ვასაძე, მოგონებები, ფიქრები, თბილისი, 1977, გვ. 101; ი. მამაცაშვილი, მოგონებები (1921 წლის თებერვალი-ივლისი), თბ. 2014, 11.

²³ სცსა, ფონდი 2037, ანან. 1, საქმ. 71, ფურც. 2.

²⁴ სცსა, ფონდი 1833, ანან. 1 საქმ. 1083. ფურც. 59-61; Д. Силакадзе, Материальное положение Грузинской армии перед войной с большевистской Россией 1921 г., сб. Nowy Prometeusz, Vol. 7, Warshava 2015, p. 172-173.

²⁵ Д. Силакадзе, Материальное положение Грузинской армии перед войной с большевистской Россией 1921 г., сб. Nowy Prometeusz, Vol. 7, Warshava 2015, p. 173.

²⁶ კ. კანდელაკი, საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, წიგნი მეორე, დამოუკიდებელი საქართველო და მისი ეკონომიკური მდგომარეობა, პარიზი 1960, გვ. 170-171.

ხელმწიფო ბიუჯეტის დაგეგმილი გასავალი 1 960 490 798 მანეთს შეადგენდა. ამ თანხიდან სამხედრო უწყებას ეკუთვნოდა 538 791 632 მანეთი, აქედან რეგულარულ არმიას – 379 176 786 მანეთი და გვარდიას – 159 614 846 მანეთი.²⁷ რეალურად ბიუჯეტის გასავალმა, ინფლაციის, მუდმივი საომარი მდგომარეობის, სახელმწიფო უწყებებში ახალი შტატების შექმნის გამო, დაგეგმილს დიდად გადააჭარბა და 3 252 813 000 მანეთი შეადგინა. ამ თანხიდან სამხედრო სამინისტროს 1 196 511 000 მანეთი ანუ სრული თანხის 36,56% მოხმარდა.²⁸ 1920-1921 წლების ბიუჯეტის გასავალი 8 552 414 700 მანეთით დაიგეგმა. აქედან სამხედრო უწყების კუთვნილი თანხა შეადგენდა 1 862 279 000 მანეთს (რეგულარული ჯარისა –1 443 880 400 მანეთს, სახალხო გვარდიისა – 419 089 000 მანეთს) ანუ ბიუჯეტის 21.7%-ს. შეიქმნა მომარაგების სამინისტრო, რომელსაც გადაეცა მთელი ბიუჯეტის 30.1% ანუ 2 579 414 700 მანეთი. მიუხედავად იმისა, რომ მომარაგების სამინისტრო ამ თანხის თითქმის მესამედს ისევ თავდაცვის საქმეს ახმარდა, სამხედრო სამინისტროს დაფინანსების პროცენტული მაჩვენებელი შემცირდა.²⁹ ქვეყანაში არსებული საომარი მდგომარეობა, გამუდმებული მობილიზაცია და დემობილიზაცია, ისევე, როგორც მზარდი ინფლაცია, მთავრობას აიძულებდა, თავდაცვისათვის კიდევ უფრო მეტი თანხა გამოეყო. 1920-1921 წლებში დაფინანსება განსაკუთრებით გაიზარდა. მაგალითად, 1920 წლის 15 ივნისს დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო დეკრეტი თავდაცვის ფონდისათვის დამატებით

²⁷ სცსა, ფონდი 1891, ანან. 1, საქმ. 491, ფურც. 9, 12-13.

²⁸ კ. კანდელაკი, საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, წიგნი მეორე, დამოუკიდებელი საქართველო და მისი ეკონომიკური მდგომარეობა, პარიზი 1960, გვ. 174,180. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1919-1920 წლების რეალურმა საბიუჯეტო შემოსავალმა 771 059 121 მანეთი შეადგინა, ანუ სახელმწიფომ სამხედრო სამინისტროს დაფინანსებას 1919-1920 წლების საბიუჯეტო შემოსავალზე თითქმის ორჯერ მეტი დაახარჯა. იხ. კ. კანდელაკი, გვ. 178.

²⁹ კ. კანდელაკი, საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, წიგნი მეორე, დამოუკიდებელი საქართველო და მისი ეკონომიკური მდგომარეობა, პარიზი 1960, გვ. 177-180.

400 მილიონი მანეთის გამოყოფის შესახებ. ამავე წლის აგვისტოში დამფუძნებელმა კრებამ თავდაცვის ფონდს კვლავ 400 მილიონი მანეთი გამოუყო. 1920 წლის 12 ნოემბერს, დამფუძნებელი კრების დეკრეტით, თავდაცვის ფონდისათვის 2 მილიარდი მანეთი გამოიყო, 1921 წლის დასაწყისში კი თავდაცვის ფონდს კიდევ სამი მილიარდი მანეთი გადაეცა.³⁰ გარდა საბიუჯეტო დაფინანსებისა, სახელმწიფოში არსებობდა ფრონტის დამხმარე კომიტეტი, სადაც ჯარისათვის შემომწირულობა გროვდებოდა. შემომწირველთა შორის იყვნენ ამხანაგობები, პოლიტიკოსები, გენერლები, უბრალო მოქალაქეები. ფონდისათვის ფული იკრიბებოდა დღესასწაულებზე, ამა თუ იმ საღამოებზე, ქორწილებში, ნათლობებზე და ა.შ.³¹ სტატისტიკური მონაცემებით ნათლად ჩანს, რომ ქვეყანაში სამხედრო უწყებას ხმარდებოდა ბიუჯეტის გასაღვლის დაახლოებით მესამედი, რაც ძალიან მაღალი მაჩვენებელია. იმავდროულად, ეს მონაცემი ზუსტად ასახავს ზოგადად ქვეყნის ურთულეს ეკონომიკურ მდგომარეობას, რადგანაც შეიარაღებულ ძალების ნორმალურ ფუნქციონირებას ქვეყნის ბიუჯეტის თითქმის მესამედიც კი ვერ უზრუნველყოფდა. მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობას მეტად ართულებდა შეიარაღებისა და საბრძოლო მასალათა დეფიციტი.

იარაღის ნაკლებობა

დამოუკიდებლობის პერიოდში შეიარაღებულ ძალებს შაშხანების, საარტილერიო დანადგარების, ტყვიამფრქვევების, ვაზნებისა და საარტილერიო ჭურვების საგრძნობი დეფიციტი ჰქონდა. პირველი მსოფლიო ომისას კავკასიის ფრონტზე 1917 წელს დაგეგმილი რუსეთის არმიის ოპერაციისათვის თბილისის და ქუთაისის

³⁰ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, 1920 წლის 15 ივნისის სხდომა, გვ. 17-18; 1920 წლის 4 აგვისტოს სხდომა, გვ. 3-4; 1920 წლის 12 ნოემბრის სხდომა, გვ. 21-22; სცსა, ფონდი 1938, ანან. 1, საქმ. 840, ფურც. 1-2.

³¹ Д. Силакадзе, Материальное положение Грузинской армии перед войной с большевистской Россией 1921 г., вб. Nowy Prometeusz, Vol. 7, Warshava 2015, p. 175-176.

სამხედრო სანყოფთა თითქმის მთელი მარაგი ფრონტის სიახლოვეს გაიზიდა. 1918 წელს დაწყებული ოსმალური არმიის სწრაფი და წარმატებული შეტევის შემდეგ, ტრაპიზონში, ერზერუმში, ყარსსა და სხვა ადგილებში განთავსებული იარაღის უზარმაზარი მარაგები ხელთ ჩაუვარდათ თურქებს. გარდა ამისა, რუსეთის რევოლუციათა შემდეგ არსებული ანარქია ხელს უწყობდა იარაღის გაბნევას. უნდა ითქვას ისიც, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე არა მხოლოდ ქართული, არამედ სომხური, რუსული, ბერძნული და სხვა ეროვნული შენაერთებიც კავკასიის რუსული არმიის სანყოფებიდან მარაგდებოდა. ამიტომ 1918 წლის 26 მაისისათვის ქართულ არმიას, შეიარაღების თვალსაზრისით, არცთუ სახარბიელო მემკვიდრეობა დარჩა. იარაღისა და საბრძოლო მასალის ნაკლებობა 1918 წლის სომხეთ-საქართველოს ომის დროს უკვე იგრძნობოდა. 1918 წლის 20 დეკემბერს მთავრობის სხდომაზე პარლამენტის სამხედრო კომისიამ აღნიშნა, რომ, სამხედრო მასალის სიმცირის გამო, საჭირო იყო ზომების მიღება.³² საბრძოლო მასალის რაოდენობა, გამუდმებული საბრძოლო მოქმედებების მიზეზით, დროთა განმავლობაში კატასტროფულად მცირდებოდა. 1920 წლის თებერვლის დასაწყისისათვის პოლკოვნიკ ი. გედევანიშვილის მიერ პარიზში ქართული მისიისათვის გაკეთებული მოხსენებიდან ირკვევა, რომ მარაგში სულ რაღაც 2,5 მილიონი ვაზნა რჩებოდა, არადა, მისივე ცნობით, საჭირო იყო 100 მილიონი ვაზნა.³³ გენშტაბის უფროსის, გენერალ ალექსანდრე ზაქარიადის, მოგონებათა მიხედვით კი, 1920 წლის მაისისათვის, ვაზნების რიცხვმა საერთოდაც 1,8 მილიონამდე იკლო.³⁴ ამის გამო, თბილისის არსენალში ვაზნებს კუსტარულად, ხელით ტენიდნენ. თუმცა სანყოფებში ცარიელ ვაზნათა რაოდენობაც არ კმაროდა. ეს კარგად ჩანს დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიის მიერ 1920 წლის 23 ივნისის სხდომაზე გაცემული ტრაგიკომიკური რე-

³² სცსა, ფონდი 1861, ანან. 3, საქმ. 4, ფურც.14.

³³ სცსა, ფონდი 1864, ანან. 2, საქმ. 129, ფურც. 189.

³⁴ ა. ზაქარიადე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, იხ. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია (რედაქტორ-შემდგენელი გ. შარაძე), ტ. IV, თბილისი, 2003, გვ. 260.

კომენდაციიდანაც: კომისიის აზრით, ბრძოლის ველზე გასროლილი ვაზნები უნდა მოეგროვებინათ და შეენახათ, ხოლო მომგროვებულთათვის, პროცესის პროდუქტიულობის უზრუნველსაყოფად, პრემიები უნდა დაენესებინათ. გენერალ ზაქარიაძისავე ცნობით, ნელ-ნელა გაზრდილა ვაზნათა აწყობის დღიური ნორმა და 1920 წლის შემდეგ დღეში 30 000-მდე ვაზნა იწყობოდა. თუმცა, როგორც სამხედრო კომისიის პლენუმის 1921 წლის 13 იანვრის სხდომის მასალებიდან ჩანს, ვაზნების ქარხანაში მუშაობა ნაყოფიერი არ იყო. ქართული არმიის მოთხოვნებს ვერც გასროლისას შაშხანებში გაჭედვით გაზრდის ხარისხი აკმაყოფილებდა და ვერც მათი რაოდენობა.³⁵

კავკასიაში ბრიტანეთის უმაღლესი კომისარი, ოლივერ უორდროპი, რომელმაც ამის შესახებ სანდო მალაჩინოსნისგან შეიტყო, 1920 წლის 7 იანვარს თავისი ქვეყნის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წერდა, რომ ბოლშევიკების საწინააღმდეგოდ ქართველებს 60 000-იანი არმიისათვის, რომლის რაოდენობაც 100 000 კაცამდე შეიძლებოდა გაზრდილიყო, ესაჭიროებოდათ შემდეგი ტიპის სამხედრო აღჭურვილობა: 25 000 რუსული წარმოების შაშხანა, 50 მილიონი ვაზნა (მინიმუმ 12 მილიონი), 200 (მინიმუმ 60) ტყვიამფრქვევი, 44 საარტილერიო დანადგარი, სამთო არტილერიის თითო დანადგარზე – 2000, დანარჩენზე კი 1000 (მთლიანობაში 56 000) ჭურვი.³⁶ როგორც ჩანს, ქართველმა მოხელემ ოლივერ უორდროპს იმ უმთავრესი შეიარაღების ნუსხა გააცნო, რომელიც ქართული ჯარისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო, თორემ ქართული არმიისათვის ამგვარი შეიარაღებაც არ კმაროდა. ეს კარგად ჩანს ქართული გენშტაბის მიერ 1920 წლის დეკემბერში

³⁵ სცსა, ფონდი 1833, ანან. 1, საქმ. 1081, ფურც. 10; სცსა, ფონდი 1861, ანან. 3, საქმ. 40, ფურც. 69; სცსა, ფონდი 1833, ანან. 1, საქმ. 1074, ფურც. 4. ა. ზაქარიაძე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, იხ. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია (რედაქტორ-შემდგენელი გ. შარაძე), ტ. IV, თბილისი, 2003, გვ. 260;

³⁶ F.O. 371/3666/1015/169118/58 – 1920 წლის 7 იანვარი, უორდროპის კონფიდენციალური ტელეგრამა საქართველოსათვის მისაწოდებელ აუცილებელ საომარ აღჭურვილობაზე, საგარეო საქმეთა სამინისტროს 27 ნოემბრის შეკითხვის პასუხად.

შედგენილი ჩამონათვალიდან, რომელშიც დეტალურად იყო აღწერილი, თუ რა სჭირდებოდა ქართულ შეიარაღებულ ძალებს ჯარის პირველი ნაწილის საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად და 75 000 მეომრის სამობილიზაციოდ. ქართულ არმიას სჭირდებოდა: 60-75 000 შაშხანა, 470 ტყვიამფრქვევი, 100-150 მილიონი შაშხანის ვაზნა, 25 მილიონი ტყვიამფრქვევის ვაზნა, 126 სხვადასხვა დანიშნულებისა და კალიბრის ქვემეხი 342 500 ჭურვით.³⁷ გარდა საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარების მიღწევისა, 1918-1921 წლებში ქართული დიპლომატიის ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავს დასავლეთში საქართველოს შეიარაღებული ძალებისათვის იარაღის მოპოვება წარმოადგენდა. თუმცა 1920-1921 წლებში მხოლოდ რამდენიმე მცირე პარტიის შემოტანა მოხერხდა, რაც ზღვაში წვეთი იყო. სწორედ ეს იყო ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, რის გამოც სამობილიზაციო რესურსის ათვისება სანახევროდაც ვერ ხერხდებოდა. გარდა ამისა, არსებული იარაღითა და საბრძოლო მასალებით შეუძლებელი იყო ხანგრძლივი ომის წარმოება. რესპუბლიკის მთავრობა ყველაფერს აკეთებდა საიმისოდ, რომ იარაღი დასავლეთიდან მიეღო ან შეეძინა. თუმცა ამ წამოწყების წარმატებას, უპირველეს ყოვლისა, I მსოფლიო ომში გამარჯვებულ სახელმწიფოთა პოლიტიკა განსაზღვრავდა და არა მათი მცდელობა, გამარჯვებულთა პოლიტიკას კი ბევრი რამ განაპირობებდა: რუსეთის სამოქალაქო ომი, ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე სწრაფად ცვალებადი პროცესები, გადაწყვეტილების მიმღებ სახელმწიფოთა შიდა პოლიტიკური კონიუნქტურა, მთავრობათა ცვლილებები თუ კავკასიაში მიმდინარე მოვლენები.

მთლიანობაში, შეიძლება ითქვას, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი სამივე ფაქტორი ერთმანეთზე იყო გადაჯაჭვული და ქვეყნის შეიარაღებული ძალების სრულფასოვან ფუნქციონირებას ამ ჯაჭვის რომელიმე ერთი რგოლის სისუსტეც კი მნიშვნელოვნად შეაფერხებდა, არათუ სამივეს პრობლემა. თუმცა, სახელმწიფოს მმართველი პოლიტიკური გუნდიც და სამხედროებიც ცდილობდნენ პრობლემათა დაძლევის, რაც აშკარად ჩანს საარქივო მასალებზე დაყრდნობით.

³⁷ სცსა, ფონდი 1864, ანან. 2, საქმ. 534, ფურც. 2, 5.